

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ С.О. СІРОПОЛКА В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1919–1920 рр.)

Стаття розкриває короткий у часі – всього чотири з половиною місяці, але плідний період бібліотечної діяльності Степана Онисимовича Сірополка на посаді керівника фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, університет, фундаментальна бібліотека, бібліотечна діяльність, фонди, каталоги.

За роки незалежності в Україні та за кордоном з'явилася низка праць про життя й різносторонню діяльність видатного організатора, теоретика й історика освіти, бібліотекознавця і бібліографа, просвітника, громадського і державного діяча Степана Онисимовича Сірополка. Справедливо зазначає Т.І. Ківшар, що за останні два десятиліття активно формується сірополкознавство, як галузь знань і практичної діяльності багатьох дослідників, серед яких помітне місце займають Т.І. Ківшар, О.С. Заремба, В.П. Ляхоцький, О.М. Завальнюк [1]. Р. Кіра 2001 року захистила кандидатську дисертацію про культурно-просвітницьку діяльність та педагогічні погляди Степана Сірополка [2].

Однак кам'янецький період його життєдіяльності досліджений і досі недостатньо. Із-за відсутності джерел важко встановити хронологічні рамки його перебування в Кам'янці-Подільському. Професор Тетяна Беднаржова твердить, що С.О. Сірополко прибув у місто вже в січні 1919 року і приступив до викладацької роботи – читав курси педагогіки і шкільництва [3]. Однак достеменно відомо, що уряд УНР у лютому 1919 року ще перебував у Вінниці, а Степан Онисимович – у м. Станіславів обіймав посаду референта з народної освіти при Державному секретаріаті освіти і віросповідань ЗУНР. Не знайшов документального підтвердження факт його викладацької праці.

Більш рельєфно проступає діяльність С.О. Сірополка на посаді бібліотекаря (так тоді називався керівник фундаментальної бібліотеки відкритого 22 жовтня 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету). Бібліотека почала функціонувати 5 вересня 1918 року, що стверджує й сам С.О. Сірополко у «Звіті по бібліотеці та читальні Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету за півріччя 1918 і 1919 р.», відзначаючи, що за період з 5 вересня 1918 р. до 1 січня 1920 р. бібліотека отримала 28455 примірників книг [4].

Оскільки з червня 1919 року Кам'янець-Подільський виконував роль державного центру УНР, там зібралася чимало урядовців, діячів освіти, культури і мистецтва, військовиків, у бібліотеці працювали відомі вже й тоді, а тим більше згодом, бібліотекознавці, бібліографи. З 1 січня по 1 травня 1919 р. її очолював М.А. Плевако – перший легітимний бібліотекар (Іван Григорович Сливка до того часу та й потім не раз очолював книгозбірню в статусі тимчасово виконуючого обов'язки). З 30 квітня 1919 р. до 1 січня 1923 р. на посадах помічника бібліотекаря і бібліотекаря фундаментальної університетської бібліотеки працював М.І. Ясинський. Орієнтовно з 10 вересня 1919 р. до 20 травня 1920 р. помічником бібліотекаря був Л.Ю. Биковський. 30 верес-

ня 1919 року із заявою про трудовлаштування на посаді бібліотекаря до ректора І.І. Огієнка звернувся Юрій Іванов-Меженко [5]. З його приїздом робилася спроба організувати в місті бібліотечні курси. Однак у губернській народній управі не виявилось коштів на їх проведення. Документальних слідів праці Ю. Іванова-Меженка в університетській бібліотеці не знайдено.

Проблемним аспектом історії бібліотеки виявилася і дата призначення С.О. Сірополка на посаду бібліотекаря. Л.Ю. Биковський, що прибув до бібліотеки на початку вересня 1919 р., у спогадах зазначив, що «керував університетською бібліотекою Степан Сірополко, заслужений український діяч на полі позашкільної освіти, зокрема бібліотекознавець у царині провадження публічних і народних бібліотек» [6]. Є думка, що до роботи в бібліотеці він приступив напередодні або відразу після від'їзду С. Петлюри і Ради народних міністрів УНР із Кам'янець-Подільського, десь 15–16 листопада 1919 р., у такий спосіб розв'язавши питання своєї зайнятості [7]. Картину прояснили архівні документи. У посвідченні про роботу в Кам'янець-Подільському державному українському університеті, а згодом інституті народної освіти, виданому І.Г. Сливці на початку січня 1923 року, зазначено, що він «... вступив на службу до ІНО 1.IX.1918 р. на посаду помішника... з 16.VI.1919 р. по 24.XII.1919 р. (виділення моє. – Авт.) і з 12.V.1920 р. до 7.IX.1920 р. заміщав бібліотекаря...» [8]. Цим документом засвідчено, що до 24 грудня 1919 р. бібліотекою керував Іван Григорович Сливка. Не знаходимо прізвищ Ю. Іванова-Меженка і С. Сірополка у списку викладачів та працівників університету за період 7.09.1918–11.12.1919 року [9].

У зв'язку з підготовкою до 140-річчя від дня народження С.О. Сірополка ми ще раз провели пошук документів у Державному архіві Хмельницької області, і він, на щастя, виявився успішним, дав відповіді на низку питань, поставив крапку і в дискусії про час його роботи у фундаментальній бібліотеці К-ПДУУ. 21 грудня 1919 року він звернувся до ректора з проханням (так тоді називалася заява. – В.П.): *«Прошу Вас, П. Ректоре, поставити мою кандидатуру на посаду бібліотекаря при університеті»*. Ще й зазначив місце проживання: *«Кам'янець на Поділлі, Шевченківський провулок,43»*. На проханні проштемпельовано: *«Розглянуто професорською радою 25.XII.1919 р. протокол №47, §IV»* [10]. Як і водилося тоді, 27 грудня ректор надіслав Степану Онисимовичу офіційне повідомлення за № 3019 про обрання на посаду, як свого роду допуск до праці:

«27.XII.19 р., № 3019. До Пана С. Сірополка. Цим маю честь повідомити, що Рада Професорів Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету на засіданні 25 грудня 1919 р. обрала Вас за бібліотекаря Університету з 25 грудня 1919 року.

*Ректор Університету, професор
Секретар Ради професорів»* [11].

29 грудня 1919 р. новообраний бібліотекар письмово повідомив ректора про вступ на посаду:

«До П. Ректора Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету

Бібліотекаря Університету Степана Сірополка

Заява

Маю за честь повідомити Вам, п. Ректоре, що я сьогодні приступив до виконання своїх обов'язків.

29 грудня 1919 р.» [12].

Отже датою призначення С.О. Сірополка на посаду бібліотекаря університетської книгозбірні в Кам'янці-Подільському є 25 грудня 1919 року.

У фундаментальну університетську бібліотеку прийшов керівник, який мав чималий життєвий досвід – 47 літ від роду та значний теоретичний і практичний доробок у галузі бібліотекознавства і бібліотечної справи. У Тулі, де після закінчення Московського університету завідував він відділом освіти губернської земської управи, працював водночас і в місцевій «Громадській бібліотеці», був членом її правління. Теорію і практику бібліотечної справи опанував у Москві, був головою бібліотечної комісії московського Товариства грамотності. У Московському народному університеті імені Л.А. Шанявського на бібліотечних курсах викладав основи комплектування бібліотеки. 1911 року брав участь у роботі I всеросійського з'їзду з бібліотечної справи, на правах заступника голови вів засідання, виступав [13].

Набуті знання і практичний досвід трансформували у низку статей, опублікованих у журналах «Библиографические известия», «Народный учитель», «Педагогический листок», «Для народного учителя», оприлюднив окремими брошурами й листами, зокрема : «Краткий указатель литературы по крестьянскому вопросу» (Тула, 1904), «Народные библиотеки» (Москва, 1910), «Практическая библиография: список библиографических указателей» (М., 1914), у співавторстві – книгу «Народное образование в земствах» (М., 1914) і «Каталог учительской библиотеки» (М., 1915) [14].

1917 року, переїхавши до Києва, С.О. Сірополко докладав зусиль до організації українського шкільництва і бібліотечної справи, читав лекції з питань школознавства та бібліотечної справи у Фребелівському педагогічному інституті, на курсах працівників позашкільної освіти. У січні 1919 року виступив з доповіддю «Культурна діяльність учительських спілок» на II з'їзді Всеукраїнської учительської спілки. 1918 року опублікував «Взірцевий каталог шкільної та народної бібліотек» (К., 1918). В одному з віденських видавництв готувалася до виходу в світ його праця «Бібліотекознавство» [15].

Керівник з таким теоретичним і практичним потенціалом з головою занурився в беззастережне життя університетської бібліотеки. Фонд приймав по ходу роботи, у першу чергу вирішуючи невідкладні питання. Про динаміку його праці можна судити навіть з хроніки подій січня 1919 року – першого місяця роботи.

Познайомившись з працівниками бібліотеки, а їх на 1 січня 1920 року було 18 – бібліотекар, 3 помічники бібліотекаря – Л.Ю. Биковський, І.Г. Сливка, М.І. Ясинський, 14 урядовців – І. Ардат'єв, В. Вікул, О. Гадзінська, О. Гудзій, К. Значковська, В. Кімель, О. Кімель, З. Опольська, С. Соханевич, В. Харків, О. Харкова, О. Яценко, крім С. Сірополка, М. Ясинського та О. Федорової – всі були ще й студентами університету [16], та з матеріальною базою і умовами праці, вже 30 грудня, на другий день роботи, письмово доповів ректору ситуацію в бібліотеці: із-за переохолодження (у приміщенні температура коливалася в межах плюс десять градусів), хворіли і не вийшли на роботу Гадзінська, Харкова, Федорова, Значківська, помічник бібліотекаря Л. Биковський хворів тифом [17].

Відчув потребу в більш предметному плануванні роботи, координації зусиль працівників бібліотеки, контролю. Тому оперативно підготував проект статуту і вніс пропозицію голові Бібліотечної комісії Ю.Й. Сіцінському про створення Бібліотечної ради й розгляд статуту. Статут мав усього 6 пунктів і визначав склад Ради – 5 осіб, обов'язки голови і секретаря, функції:

«§2. Рада відповідає за цілісність бібліотеки й читальні, порядок у них, правильне ведення каталогів і всіх книг, які доручені членам Ради для ведення

бібліотечних справ і взагалі знаходяться на їх руках... § 5. Бібліотечна рада з власної ініціативи або з вимоги ректора подає свої плани та міркування відносно стану або потреб бібліотеки, читальні, лекторії». Передбачалося, що «... Рада в своїй діяльності безпосередньо підлягає ректору, від якого одержує конкретні вказівки, доручення і т.п.» [18]. 5 січня 1920 р. Бібліотечна комісія – Ю. Сіцінський (голова), І. Сливка (секретар), І. Любарський, А. Малиновський, І. Олійник – схвалила проект статуту і направила на розгляд ректора [19]. 13 січня правління університету протоколом № 13 затвердило статут, і рада в складі С. Сірополка (голова), І. Сливки, Л. Биковського, М. Ясинського та О. Яценко розпочала функціонувати [20]. Діяльність колективу, помічників бібліотекаря набула більшої скоординованості.

Формуючи нормативну базу фундаментальної бібліотеки, С.О. Сірополко взявся за вдосконалення головного документа, який регулював діяльність колективу, його взаємодію з читачем, – «Правил бібліотеки». Доопрацьований документ 21 січня 1920 р. розглянула професорська рада і схвалила [21]. «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету» склалися з трьох розділів та 39 пунктів і були не чим іншим, як положенням про бібліотеку. У двох перших розділах «Завідування бібліотекою» та «Спосіб придбання книги» визначили мету і завдання книгозбірні, її структуру, функції Бібліотечної комісії, бібліотекаря та його помічників, порядок формування фонду, каталогів, ведення документації.

Останній розділ – «Користування книжками» – передбачав правила взаємодії працівників професорської лекторії та читальні з користувачами. Перша структура надавала можливість виключно професорам та приват-доцентам читати сконцентровану там періодику та довідкову літературу, працювати з атласами, географічними картами, а друга – читальня – за умови внесення застави 100 грн., отримання від бібліотекаря відповідного квитка та за письмовим замовленням – працювати з літературою – не більше 2-х назв чи томів [22].

Схвалені професорською радою Правила надалі регулювали діяльність колективу працівників і читачів фундаментальної бібліотеки, сприяли удосконаленню всіх напрямів роботи.

Однак працівники, як і викладачі та студенти, потерпали від голоду, холоду і хвороб. У той час бібліотекар отримував щомісячно 2250 грн. заробленої платні, помічник – 2083, службовці – по 1666 грн. 66 коп. І це тоді, коли основні продукти харчування для пересічного працівника були майже недоступні: у січні 1920-го фунт чорного хліба коштував 62–64 грн., пів фунта білого – 96–100, фунт м'яса яловичини – 160–180, свинини – 180, сала – 360, олії – 320, пляшка молока – 60, десяток яєць – 300, фунт цукру – 300, пуд дров – 100–120 грн. 23 березня 1920 р. місцева преса повідомляла: «*За останні два дні в місті гостра продовольча криза. Хліба майже не має, а коли є, то дістати його можна з труднощами по 240 грн. за фунт, причому в хлібі можна знайти все, що тільки завгодно: і солому, і волосся, і вугілля і т.п.*» [23]. Бібліотека не опалювалася, восени і взимку було сиро і холодно. Тому 29 січня 1920 р. Степан Онисимович звернувся до ректора з службовою запискою щодо поліпшення умов роботи і знайшов підтримку – книгозбірню з колишнього гімнастичного залу під церквою було переведено в більш пристосовані кімнати [24]. Бібліотечні працівники О. Кімаль і О. Федорів налагодили роботу читального залу, заснованого ще 20 вересня 1919 р., збільшилась кількість відвідувачів лекторії.

Важливим напрямом роботи С.О. Сірополко вважав формування фонду і його бібліографічне опрацювання – створення каталогів, доведення бібліогра-

фічної інформації до читача. Завершивши облік фонду, 30 січня 1920 року він подав ректору «Звіт по бібліотеці та читальні Кам'янець-Подільського державного українського університету за півріччя 1918–1919 рр.». За період з 5 вересня 1918 р. – від початку функціонування і до 1 січня 1920 р. до бібліотеки поступило 28455 примірників літератури – 17286 подарованої і 11169 – купленої у книгарнях та видавництвах. До каталогу було записано 20045 назв. У фонді знаходилось 293 книги з філософії, 617 – на релігійну тематику, 1113 – з соціальних питань, 451 філологічне видання, 1494 – з точних наук, 709 – прикладних, 3271 художній твір, 257 мистецтвознавчих, 2138 історичних та багато інших книг [25]. Протягом вересня – грудня 1919 р. послугами читальні скористався 231 студент із 1270, що навчалися на п'яти факультетах (всього 18,2 відсотка) та 48 мешканців міста Кам'янець-Подільського. У фонді налічувалося більше 800 примірників стародруків: 24 датовані XVI ст., 82 – XVII, 663 – XVIII ст. [26].

Такий стан охоплення читанням студентів не міг не турбувати її керівника. З метою вивчення запитів була запроваджена «Книга відгуків і побажань відвідувачів читальні». Проаналізувавши записи, які згодом з'явилися в ній, бібліотекар оперативно відреагував на пропозиції і зауваження, про що доповів ректорові:

«Ознайомившись з побажанням студентів відносно читальні, маю честь повідомити Вас, що ці бажання можуть бути поділені на такі категорії:

1) придбання нових книжок та часописів, 2) впорядкування катальогов, 3) поліпшення умов читання.

До першої категорії відносяться такі побажання: а) придбати книжки по сільському господарству, причому бажано мати їх також у факультетській читальні, б) необхідно мати другий примірник місцевих часописів, в) придбати підручники по сферичній тригонометрії, політичну економію проф. Туган-Барановського, учебник хемії проф. Реформаторського, єврейські книжки, а також книжки єврейських письменників у перекладах...

До другої категорії відносяться такі побажання: необхідно мати в читальні пляни університетського навчання і алфавітний катальог.

До третьої категорії відносяться такі побажання: а) поліпшити освітлення, б) мати в читальні ножі для розрізування нових книжок через те, що в багатьох виданнях чимало сторінок були спарені і це ускладнювало роботу з текстами, і пловальниці, в) відкривати читальню від 10 годин ранку до 9 годин вечора.

Для задоволення деяких побажань вжиті мною такі заходи: 1) бібліотека звернулася з проханням до деканів факультетів про надіслання планів університетського навчання, до редакцій місцевих часописів – про даремне надіслання часописів та до місцевої єврейської громади – про надіслання єврейських книжок, 2) зроблено розпорядження про забезпечення читальні ножами і пловальницями, 3) видано наказ згідно Вашого розпорядження про відкриття читальні від 9 годин ранку до 9 годин вечора.

Що торкається побажань про придбання нових книжок, то, через відсутність комунікації, це побажання не може бути здійснене.

Нарешті, побажання про скорочення терміну для читання книжок професорами може бути задоволене при існуванні нових бібліотечних правил, які надіслані мною 13-го цього січня на затвердження Професорською Радою» [27].

З допомогою ректора більшість пропозицій була реалізована. Комплектування фонду набирало все більш професійного характеру, враховувало профіль навчального закладу, навчальні і наукові завдання, які вирішував колектив.

Водночас Бібліотечна рада відчула потребу наближення фонду до читача – створення факультетських книгозбірень, бібліотек окремих семінарів тощо, що згодом привело до створення бібліотеки на фізико-математичному факультеті.

Степан Онисимович докладав зусиль для поповнення бібліотеки навчальною літературою – підручниками, посібниками, які б забезпечували вивчення передбачених навчальним планом дисциплін. Робити це було не просто – у місті перебували польські війська й порядкувала польська військова адміністрація. Враховуючи обставини, ректор спонукав професорів і приват-доцентів до написання і видання підручників, навчальних посібників, курсів лекцій. У цей час з'явилися книги С. Бачинського, Л. Білецького, П. Бучинського, В. Гериновича, М. Драй-Хмари, І. Огієнка, С. Остапенка, М. Столярова, М. Федоріва та інших. 1920 року почали виходити «Наукові записки», журнали «Наш шлях», «Нова думка», Софія Русова з редактором Степаном Сірополком видали перше число журналу для дітей «Ранок» [28]. Професор П. Клепатський опублікував праці «Котляревський – батько нового українського письменства», «Гулак-Артемовський», «Сковорода», «Малий Кобзарик» Т. Шевченка, Н. Григоріів – «Історію українського народу», «Історію України, виложеною народними думами та піснями», підручник «Поділля: географічно-історичний нарис». Ректор виділяв кошти для придбання літератури тим викладачам університету, які виїжджали у відрядження [29]. Продовжували надходити книги від окремих осіб, організацій. Полковник Шандрук передав університету полкову бібліотеку, вдова генерала – поручика Ф. Колодія – родинну бібліотеку, начальник Кам'янець-Подільської залізничної станції В.В. Комісаренко – 92 примірники літератури німецькою мовою [30].

Однак надходження до бібліотеки зменшувалися, не зважаючи на кількаразові виділення Радою народних міністрів УНР коштів на закупівлю книг (1 вересня 1920 р. асигновано 50 000 польських марок, 3 жовтня 1920 р. – 1 000 000 грн. на придбання книжок для богословського та історико-філологічного факультетів) [31]. На початок 1921 року бібліотека налічувала 35 951 документ [32]. За час роботи С.О. Сірополка й наступні вісім місяців після його виїзду прибилося лише 7496 документів.

Степан Онисимович приділяв багато уваги впровадженню в бібліотеці децимальної системи і формуванню систематичного каталогу. На його прохання І.І. Огієнко, як Головноуповноважений міністр УНР, 15 лютого 1920 р. своїм наказом зобов'язав референтів та інших урядовців (у Кам'янці-Подільському після виїзду Директорії УНР до Польщі залишилися їх чимало) у вільний від основної роботи час відряджати по 3–5 осіб до університетської бібліотеки для створення каталогів [33].

Поступово фундаментальна університетська бібліотека була приведена до такого стану, що ректор порадив за можливе представити її повноваженому представнику уряду Польщі на зайнятих українських територіях Антоніо Мінкевичу, який в лютому 1920 р. побував в університеті. Лев Биковський пізніше писав у своїх споминах: *«Пригадую собі, що нараз великі двері з коридора відчинились і на помості з'явилися воевода А.Мінкевич і ректор. За ними в дверях було видно їхній почот. Вони стали на помості лицем до залі. Ректор рукою показав воеводі всю бібліотечну залю, заставлену з долу до гори полицями з книжками і щось йому сказав. Воевода ахнув зі здивовання й задоволення, бо очевидно не сподівався побачити щось подібне. Потім він з виглядом великого пана, «зверхника краю», обернувся до Ректора, і подаючи йому руку, по польському сказав: «Дякую!» Ректор чемно йому вклонився і взаємно потиснув воеводі руку»* [34].

Непростою проблемою бібліотечного будівництва в Українській Народній Республіці стала підготовка бібліотечних кадрів. Це розумів І.І. Огієнко, як ректор та Міністр народної освіти, всіляко підтримував будь-які спроби організації підвищення професійного рівня бібліотекарів. Невдалою виявилася спроба з приїздом до міста Ю. Іванова-Меженка організувати бібліотечні курси в Кам'янці-Подільському – не виявилось необхідних коштів, та й політичні події склалися не на користь мирного будівництва, бо вже в середині листопада 1919 р. Директорія, уряд і збройні сили перейшли за Збруч.

Він підтримав ідею створення бібліографічного гуртка, запропоновану приват-доцентом і колишнім керівником бібліотеки Миколою Антоновичем Плевако. 28 грудня 1919 року були проведені установчі збори, які схвалили проект статуту, обов'язки керівника гуртка поклали на М.А. Плевако, студента Василя Зборовця обрали секретарем. Відповідно до статуту нова бібліографічна організація отримала офіційну назву «Науковий бібліографічний гурток студентів історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету». У літературі нерідко називають його і бібліографічним семінаром, і бібліотечним товариством, що не відповідає дійсності. Думаю, на понятійній різниці тут наклала відбиток близькість змісту і методів роботи цих організаційних форм науково-теоретичної й методичної діяльності. Адже заняття гуртка нерідко проходили в формі семінару або й засідань з достатнім елементом організаційних заходів.

Статут визначив мету гуртка – опанування теорією і практикою бібліографічного опису, складання бібліографічних посібників творів українського красного письменства, історії літератури, фольклору, а також завдання:

- 1) пошуку бібліографічного матеріалу і запис відомостей як про твори українських письменників, так і критичні статті про них;
- 2) читання доповідей на загальних зібраннях членів гуртка про завдання і методи бібліографування;
- 3) підготовка і публікація в університетських наукових виданнях та окремими книгами матеріалів і статей. Передбачалось видання свого друкованого органу;
- 4) створення власної бібліотеки [35].

Гурток об'єднував у першу чергу студентів та викладачів, однак не зачиняв дверей для тих, хто цікавився бібліографією. Членський внесок складав 25 крб.

На перших установчих зборах було доручено секретарю В.С. Зборовцю переписати проект статуту з внесеними змінами і доповненнями, щоб 30 грудня, на наступних зборах, остаточно схвалити його, обрати раду, а документи передати на розгляд правління університету. Проте несприятливі обставини надовго, аж до квітня 1920 р., затягнули організаційне оформлення гуртка. Але це не завадило здійснювати роботу. До участі в гуртку зголосилося 26 осіб. На заняттях – семінарських і практичних – брали участь не тільки студенти, а й викладачі, працівники фундаментальної бібліотеки, виступали в ролі лекторів, консультантів. Так М.А. Плевако одну з лекцій присвятив історії і значенню бібліографії, розповів про децимальну систему, види каталогів. Гуртківці сконцентрували увагу на аналізі творів Б. Грінченка, формуванні його бібліографії [36].

Новий бібліотекар не тільки підтримував подібні починання, а й закликав колектив до самоосвіти, підготовки і публікації матеріалів з питань бібліотекознавства. Щоб надати допомогу бібліотечним працівникам університетської та й інших публічних, народних бібліотек, переклав українською та видав у друкарні Подільської губернської народної управи брошуру «Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла» [37].

На основі аналізу досвіду Степан Онисимович здійснив теоретичні узагальнення, зафіксував і обґрунтував, насамперед, основоположні засади діяльності масових бібліотек в УНР: вони мали бути доступними для широкого загалу; у своїй діяльності спиратися на громадськість; управління будувати на принципі демократії, залученні читачів до участі в Бібліотечному товаристві; надавати гласності своїй діяльності; а фонду – універсального характеру.

Він чітко визначив роль і функції народних бібліотек. Прирівнявши їх до школи, наголошував, що роль бібліотеки в останній час зростає. Якщо школа на формування знань учня впливає живим словом і позицією вчителя, то бібліотека – шляхом розповсюдження книжок. Перевага в тому, що бібліотека досягає своєї мети через вільний і свідомий вибір літератури самим читачем, засвоєння ним нових знань не під тиском, а у вільний час та з власних мотивів. Він високо оцінював можливості бібліотек, називаючи їх скарбницями людського знання, через які передається заповіт (досвід) від одного покоління до іншого, відкритим столом ідей, до якого запрошено кожного, «... гамазеєм, куди одні поклали свої думки, а інші беруть їх у позику» [38].

Він бачив основними функціями бібліотеки, насамперед, освітню, культурно-просвітницьку та виховну. У зв'язку з цим бібліотекар, на його переконання, мав бути високопрофесійним фахівцем, людиною «ідейною», яка вміє впливати на читача, керуючи читанням, не залишає без задоволення жодного його запиту. Тому пропонував організувати курси для бібліотечних працівників, об'єднувати їх у «професійні товариства», для обміну досвідом скликати з'їзди бібліотечних діячів.

У семи розділах – «Народні бібліотеки та їх значіння», «Участь місцевого населення в бібліотечній справі», «Внутрішня організація бібліотеки», «Бібліотекар, його роля й обов'язки», «Техніка запису в бібліотечній справі», «Справоздання про діяльність бібліотеки», «Роля інтелігенції та народного вчителя зокрема в бібліотечній справі» – розкрив методіку комплектування бібліотечних фондів, обліку й каталогізації літератури, поряд з так званою «літерною» пропонував впроваджувати винахід ньюйоркського бібліотекаря Дюї – декимальну систему класифікації літератури за галузями знань і на її основі формувати систематичний каталог, шифрувати літературу, розставляти її на полицях. С.О. Сірополко із знанням справи дав консультації щодо оформлення і ведення читацького і книжкового формулярів, бібліотечної документації, щоденних, щомісячних і річних звітів, вмістив зразки і форми таких документів [39].

Левко Биковський на вихід брошури С.О. Сірополка відгукнувся цілком позитивною рецензією «Бібліотечна справа», відмітивши внесок автора в «популяризацію нових принципів в бібліотечній справі та прийомів в бібліотечній техніці», доступність викладу і значення праці для розвитку народних (громадських) бібліотек [40].

Приклад керівника бібліотеки наслідували його заступники. Помічник бібліотекаря Левко Биковський опублікував у тогочасній періодиці, зокрема у журналах «Наше життя», «Нова думка», газетах «Українська старина», «Наш шлях», близько 30 праць з питань бібліотекознавства. М.І. Ясинський тільки у спареному 2–3 числі журналу «Наше життя», до редколегії якого входив, вмістив 5 матеріалів: «До доповіді громадянина Ільїнського на Кам'янець-Подільському повітовому з'їзді 21–26.07.1920 р. про «Організацію бібліотек», «Матеріали до статистики фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету, травень-червень 1920 р.», «Бюлетень фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету за липень 1920 р.» та

ін. О.І. Федорова видала книгу «Робота з дітьми в бібліотеці нового типу», на яку Михайло Ілліч відгукнувся рецензією [41].

19 квітня 1920 р. на засіданні Бібліотечної ради С.О. Сірополко запропонував заснувати в університеті Бібліотечне товариство. Був ухвалений проект статуту і переданий ректору на розгляд. При цьому в супроводжуючій записці Степан Онисимович вказував: *«Виходячи з того, що Університет повинен стати науковою лабораторією для розвитку всіх галузів науки і мистецтва, звертаюся до Вас, Пане Ректоре, з проханням затвердити статут Бібліотечного Товариства при Кам'янецькій Державній Університеті, яке ставить своїм головним завданням поширювати теоретичні і практичні знання по галузях бібліотекознавства та бібліографії серед студентів і всіх тих, хто зацікавлений в розвитку цих наук»*. Членами товариства могли бути «всі ті, хто теоретично або практично працює по бібліотекознавству і бібліографії» і сплачував би членські внески. Однак у зв'язку з виїздом у травні до Києва самого ініціатора ідеї та помічника бібліотекаря Л. Биковського, на думку В.П. Ляхощького, «новий напрям бібліотечної діяльності, розроблений ентузіастами за сприяння ректора, так і залишився не зреалізованим» [42].

Степан Онисимович у Кам'янці-Подільському також брав активну участь в освітньому, громадському та політичному житті. У складі комісії в липні – серпні 1919 року докладав зусиль для завершення підготовки «Проекту Єдиної школи на Україні», у вересні того ж року схваленого Радою Міністра народної освіти УНР» [43]. У листопаді 1919 року результат тривалої праці групи теоретиків і практиків освіти – «Проект Єдиної школи на Україні. Кн. 1: Основна школа» (1722 с.) накладом Міністерства народної освіти був виданий у Кам'янець-Подільському видавництві «Дністер». У ньому сформульовані загальні засади шкільної реформи, сутність і конкретні шляхи творення української загальноосвітньої школи, подані варіанти навчальних планів і програм з усіх дисциплін для єдиної школи 1 і 2 ступенів [44].

1919 року своє бачення нової школи в Україні виклав він у брошурі «Завдання нової школи» [45].

Не міг стояти С.О. Сірополко осторонь політичних подій. У грудні 1919 року, коли українська місія у Варшаві під натиском поляків погодилася на кордон між Україною і Польщею по Збручу і далі через північно-західну Волинь, а на Поділлі встановився жорстокий режим польської адміністрації, почався пошук виходу із становища. 24–25 грудня 1919 р. у Хмельнику була створена Рада Республіки з 12 осіб, до якої ввійшли голова І. Лизанівський, члени Балицький, Безпалко, Гіряк, Макух, Паливода, Палащук, Сумневич, Сухенко, Федякно, Черкаський, Щадилов [46].

У Кам'янці-Подільському постала Українська Національна Рада з представників різних політичних і громадських організацій. С.О. Сірополко представляв у ній двадцятитисячну Всеукраїнську учительську спілку. Головою Ради був М. Корчинський (соціал-федераліст), заступником С. Баран (галицький націонал-демократ), серед членів президії – І. Липа, В. Голубович, М. Баєр. Цей свого роду Комітет порятунку Республіки став в опозицію до уряду і Директорії. «Верховодив Радою С. Баран, – згадував І. Мазепа, намовляв Національну Раду перебрати владу в УНР» [47]. Не відомо, яку роль у тій Раді відігравав Степан Онисимович, але не викликає сумніву одне: він робив усе можливе для порятунку незалежної УНР.

На початку травня 1920 року на Поділля повернулася влада УНР, відбулося злиття військ, які привів Головний отаман, з підрозділами генерал-хоружного М.В. Омеляновича-Павленка, які брали участь у Зимовому поході по ворожому заплілло.

Почало налагоджуватися державне життя. 10 травня С.О. Сірополко звернувся до ректора університету із заявою:

«Позаяк повертаюся до праці в Міністерство Народної освіти, прошу Вас звільнити мене з посади бібліотекаря з 15-го сього травня» [48].

Водночас до заяви долучив довідку:

«Дана ця посвідка Бібліотекарю С.О. Сірополко в тому, що за ним книжок по Бібліотеці у-ту не рахується Ст. пом. Бібліотекаря І. Сливка» [49].

11 травня обидва документи розглянуло правління університету і протоколом № 38 затвердило рішення про звільнення С.О. Сірополка з посади бібліотекаря з 11 травня 1920 р.

Архівний фонд зберіг для нас ще де кілька свідчень тогочасного нелегкого життя – заяву Степана Онисимовича, в якій він просив дозволити скористатися виділеними йому двома ділянками землі в полі та біля університету, зібрати врожай.

На певних умовах це мали зробити за нього директор української гімназії ім. С. Руданського Є. Козинець та М. Хитков [50]. З такою ж заявою перебрати раніш виділені С.О. Сірополку земельні ділянки до правління університету звернувся І.Г. Сливка, на якого знову було покладено виконання обов'язків бібліотекаря [51]. Суворе життя диктувало свої правила поведінки.

Так завершився більший ніж чотиримісячний кам'янецький період бібліотечної діяльності відомого бібліотекознавця і бібліографа С.О. Сірополка.

Однак його співпраця з бібліотекою Кам'янець-Подільського державного українського університету мала продовження, але вже в еміграції, у Тарнові (Польща), де відповідно до наказу ректора Івана Огієнка стараннями Д. Олексюка та Б. Іваницького вона відновила діяльність. 1923 року Степан Онисимович, спираючись у першу чергу на поступлення до цієї бібліотеки, опублікував покажчик книжок, виданих у Тарнові в 1921–1922 рр. [52].

А 1925 року С.О. Сірополко, вже професор Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі, звернувся до С. Петлюри з проханням передати з Варшави бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету для потреб нового вишу, який готував українські вчительські кадри. У листі з Парижа [53] 26 червня 1925 року Симон Петлюра дав згоду на передачу книг у тимчасове користування за умови, якщо там, у Варшаві, без тієї бібліотеки могли обійтись. Ректор професор Леонід Білецький мав направити Прем'єр-міністру Андрію Лівницькому до Варшави офіційне клопотання, яке голова Директорії обіцяв підтримати. Отже, бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету мала друге життя в еміграції і, схоже, через Тарнів попала до Варшави, місця перебування голови уряду УНР, а звідти – вся, або якась її частина, – до Праги. Відомий книгознавець і бібліотекознавець Таїсія Іванівна Ківшар у празькій бібліотечі бачила книги зі штемпелем К-ПДУУ.

Аналіз архівних документів і літератури висвітлив немало фактів, які дають підставу зробити низку висновків.

З 25 грудня 1919 року по 11 травня 1920 року С.О. Сірополко очолював фундаментальну бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету і за короткий час, за чотири з половиною місяців, зумів побудувати її роботу за всіма правилами університетських книгозбірень, що згодом, вже за керівництва М.І. Ясинського, принесло їй статус наукової.

Він вибудував структуру управління на засадах демократії, організувавши діяльність Бібліотечної ради, сформував нормативну базу бібліотеки, спря-

мував колектив на опанування основами бібліотечної справи і бібліографії, теоретичне обґрунтування своєї практичної діяльності, що вилилося в публікацію окремих видань, статей, рецензій, бібліографічних списків тощо.

Бібліотека впроваджувала децимальну систему класифікації, створила алфавітний та систематичний каталоги, в умовах блокадного Кам'янець-Подільського сформувала документальний фонд, який в основному забезпечував потреби навчального та науково-дослідного процесу.

Опублікувавши в перекладі українською свою працю «Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла», Степан Онисимович не тільки дав методичний інструментарій працівникам бібліотек, що активно формувались в Українській Народній Республіці, а й здійснив теоретичні узагальнення набутого досвіду в царині бібліотекознавства, який згодом успішно використовував у ході творення й організації роботи кількох бібліотек в еміграції.

Список використаних джерел:

1. Ківшар Т.І. Видатний просвітянин / Таїсія Ківшар // Київська старовина. – 1992. – № 4. – С. 83–89; Український книжковий рух як історичне явище 1917–1921 / Таїсія Ківшар. – К. : Логос, 1996. – 339 с.; Заремба О.С. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939) / Олеся Заремба. – К. : Центр. пам'ятокни. НАН України та УТОПІК, 2005. – 176 с.; Ляхощкий В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові... книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) / Володимир Ляхощкий. – К. : Вид-во Олени Теліги, 2000. – 664 с.; Завальнюк О.М. С. Сірополько – бібліотекар Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2004. – Вип. 7. – С. 310–315; Його. Сірополько Степан Онисимович // Українська еліта і творення національної університетської освіти : фундатори і будівничі (1917–1920 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2005. – С. 310–318; Його. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2006. – С. 32 с.; Його. С.О. Сірополько і розвиток фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наукові праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту: Серія. Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. – Вип. 1. – С. 11–18; Його. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 844 с.
2. Кіра Р. Культурно-просвітницька діяльність та педагогічні погляди Степана Сірополька : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Р. Кіра. – Івано-Франківськ, 2001. – 17 с.
3. Беднаржова Т. Життєвий шлях подвижника і патріота / Тетяна Беднаржова, проф. Празького ун-ту // Сірополько С.О. Історія освіти в Україні. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 7–20.
4. Сірополько Степан Онисимович // Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти... – С. 313.
5. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 582, оп. 2, спр. 159. Іванів-Меженко Юра Олексійович, арк. 1.
6. Биковський Л. Книгарні-бібліотеки – академія : спомини (1918–1922) / Лев Биковський. – Мюнхен ; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. – С. 45–46.
7. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі... – С. 312.
8. Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 39. Діло молодшого помішника бібліотекаря Сливки Івана Григоровича, арк. 24.
9. Там само, ф.р. 582, оп. 1, Спр. 125. Переписка з губернськими повітовими та міськими закладами по фінансових та господарських питаннях. Список викладачів та працівників університету (7.09.1918–11.12.1919), 145 арк.
10. Там само, оп. 2, спр. 190. Дело бібліотекаря Сірополько Степана, арк. 5.

11. Там само, арк. 7.
12. Там само, арк. 8.
13. Там само, арк. 5.
14. Там само, арк. 6.
15. Там само, арк. 5 зв.
16. Там само, спр. 89-а. Протоколи засідання Бібліотечної комісії К-ПДУУ, арк. 22.
17. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти... – С. 316.
18. Див. детальн.: Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / В.С. Прокопчук, Л.Ф. Філінок. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 197.
19. Держархів Хмельницької області, ф.р. 582, оп. 1, спр. 89-а, арк. 19.
20. Там само, арк. 1.
21. Там само, спр. 91, арк. 1–16.
22. Див.: Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету... – С. 198–202.
23. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти... – С. 316.
24. Держархів Хмельницької області, ф.р. 582, оп. 1, спр. 101, арк. 136.
25. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти... – С. 313.
26. Ляхощкий В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові... – С. 361.
27. Держархів Хмельницької області, ф.р. 582, оп. 1, спр. 76, арк. 1–17.
28. Довідник з історії України: посіб. для середніх ЗНЗ / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 756.
29. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів ... – С. 244–246.
30. Там само. – С. 247.
31. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1065, оп. 2, спр. 8, арк. 51 зв.; спр. 15, арк. 44, 57.
32. Геринович В.О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти : відбитка з «Записок Кам'янець-Поділ. ІНО» / Володимир Геринович. – Кам'янець на Поділлі, 1927. – С. 18.
33. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 18, арк. 41.
34. Биковський Л. Книгарні бібліотеки – академія... – С. 49–50.
35. Див.: Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка / К-ПНУ, Наук. б-ка; редкол.: О.М. Завальнюк (голова), В.С. Прокопчук (відп. ред.) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 595–596. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство; вип. 2).
36. Биковський Л. Нова українська бібліографічна організація / Л. Биковський // Наш шлях. – 1920. – 20 трав. (Ч.98). – С. 4.
37. Сірополко С.О. Народна бібліотека. Організація та техніка бібліотечного діла / С.О. Сірополко. – Кам'янець-Подільський : Друк. Поділ. губерн. народ. управи, 1919. – 24 с.; іл.
38. Там само. – С. 3.
39. Див.: Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету / К-ПНУ, Наук. б-ка; редкол.: О.М. Завальнюк (голова), В.С. Прокопчук (відп. ред.) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. – С. 344–366. – (Серія: бібліотекознавство. Книгознавство; вип. 1).
40. Биковський Л. Бібліотечна справа / Л. Биковський // Наш шлях. – 1920. – Лют. (Ч. 34). – С. 3–4.
41. Наше життя. – 1920. – Ч. 2–3. – С. 58–62, 65–78, 103–104.
42. Ляхощкий В.П. Книга творить людину... (сторінки з літопису заснування університетської бібліотеки в Кам'янці-Подільському) / В.П. Ляхощкий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2008. – Вип. 1. – С. 93.

43. Даниленко В.М. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917–1920): з хроніки подій / В.М. Даниленко, О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. – С. 202.
44. Там само. – С. 212.
45. Сірополко С. Завдання нової школи / Степан Сірополко. – Нова Ушиця, 1920. – 20 с.
46. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921: П: Кам'янецька доба – Зимовий похід / І. Мазепа. – Прага : Пробоєм, 1942. – С. 168.
47. Там само. – С. 182.
48. Держархів Хмельницької області, ф.р. 582, оп. 2, спр. 190, арк. 4.
49. Там само, арк. 1
50. Там само, арк. 13.
51. Там само, ф.р. 302, оп. 3, спр. 39. Діло молодший помічника бібліотекаря Сливки І.Г., арк.12.
52. Сірополко С.О. Показчик книжок й відозв, виданих у Тарнові в 1921–І.Х.1922 рр. / С.О. Сірополко. – Тарнов, 1923.
53. Копія листа С. Петлюри до С. Сірополка від 26 червня 1925 року зберігається в особистому архіві доктора історичних наук, професора Т.І. Ківшар, яка й дала згоду на використання факту в нашому дослідженні.

Статья раскрывает короткий во времени – всего четыре с половиной месяца, но плодотворный период библиотечной деятельности Степана Анисимовича Сирополка на должности руководителя фундаментальной библиотеки Каменец-Подольского государственного украинского университета.

Ключевые слова: Каменец-Подольский, университет, фундаментальная библиотека, библиотечная деятельность, фонды, каталоги.

The article reveals a short (just four months and a half) but fruit ful period of library activity of Stepan Onysymovych Siropolko on the position of the head of the fundamental library of Kamianets-Podilskiy.

Key words: Kamianets-Podilskiy, university, fundamental library, library, activity, funds, catalogues.

Отримано: 20.06.2012

УДК 027.7:378.4(477.43)(092)

Т. М. Опря,

м. Кам'янець-Подільський

КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ С.О. СІРОПОЛКА В ПРАЦЯХ ВИКЛАДАЧІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядається зміст наукових досліджень науковців університету, присвячених багатогранній діяльності С. Сірополка, нерозривно пов'язаній з долею України і, зокрема, розвитком освіти в часи національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.

Ключові слова: С.О. Сірополко, Кам'янець-Подільський державний український університет, бібліотека і бібліотечна справа, історія освіти в Україні.

15 серпня 2012 року виповнилося 140 років від дня народження відомого українського просвітнього діяча, основоположника українського книгознавства та бібліотекознавства, бібліографа, педагога, теоретика та історика